

Analýza úrokových a neúrokových zisků a rentability v českém bankovním sektoru

Jaroslav HEŘMÁNEK* – Jiří PODPIERA**

1. Úvod

Předmětem této analýzy je rozlišení trendů vývoje výnosových a nákladových položek a změn ve skladbě úrokových a neúrokových zisků (čistých úrokových a neúrokových výnosů) v bankovním sektoru. Aby bylo možné zachytit nastoupené trendy v úrokové politice a postihnout změny chování bank, je posuzována volatilita a korelace složek zisku a ukazatele rentability za bankovní sektor a za různé skupiny bank. Porovnání vývoje skupiny vybraných velkých bank s vybranou skupinou bank, jež jsou dlouhodobě ovládány zahraničním vlastníkem, podává výpověď o tom, zda a do jaké míry se velké banky přizpůsobily tlaku bankovní konkurence.

V analýze byly aplikovány postupy a metody výpočtu použité v ECB¹ a statistické přístupy k testování konvergence. Zvolené techniky jsou vhodné pro analýzu bankovního sektoru, který je dynamický ve vývoji své struktury a svého podílu na trhu. Pro danou analýzu v situaci nesourodých struktur a relativně krátkých časových řad lze jen s těžší uplatnit klasické ekonometrické techniky zjišťování a testování příčin a následků.

První část této analýzy se věnuje charakteru a struktuře zisku v bankovním sektoru. Zjišťuje, zda dochází k poklesu úrokového zisku a zda banky reagovaly – v prostředí klesajících sazeb na mezibankovním trhu v letech 1997–2001 – na pokles úrokového zisku zvýšením neúrokového zisku a jeho složek. Druhá část analýzy se zabývá rentabilitou bankovního sektoru a vysvětluje rozdíly, které ve vývoji skladby zisku a rentability mezi skupinami bank existují, rozsahem a charakterem poskytovaných služeb na určitém segmentu trhu (v základním členění na trhu úvěrů a na trhu vkladů). V třetí části analýza sleduje vývoj hlavních složek zisku vel-

* Česká národní banka Praha (jaroslav.hermanek@cnb.cz)

** Česká národní banka Praha a CERGE-EI – společné pracoviště UK Praha a AV ČR (jiri.podpiera@cnb.cz)

Názory a stanoviska vyslovená v práci jsou názory autorů a ne nutně České národní banky.

¹ Ilustrativní porovnání se zeměmi EU a eurozóny vychází z materiálu „EU bank's income structure“ (ECB, April 2000) a slouží ke komparacím ve vývoji rentability. Zdrojem dat o českém bankovním sektoru a úrokových sazbách včetně grafů jsou databáze České národní banky. V analýze je použito pojmu „banka“ (velká banka, zahraniční banka a pobočka, malá banka, stavební spořitelna, specializovaná banka) pro subjekty zapsané v obchodním rejstříku se sídlem v České republice a s licencí ČNB působit na českém bankovním trhu.

kých bank a zahraničních bank s cílem statisticky zhodnotit trajektorii pololetních průměrů vybraných veličin. V závěru analýzy je vysloven odhad budoucího možného vývoje.

2. Struktura zisku

2.1 Hlavní faktory ovlivňující strukturu zisku bankovního sektoru

Vnější faktorem parametrického prostředí cenové (úrokové a poplatkové) politiky bank jsou *ceny na mezibankovním trhu*. Za míru výnosu relativně bezrizikového investování zdrojů bankami považujeme vývoj sazeb úrokových swapů (*interest rate swaps*, IRS). *Úrokové swapové sazby* jsou považovány za bázi nejhodnější, protože jsou odvozeny z cen státních dluhopisů a zajišťují stejnou referenční bázi pro různé doby splatnosti. Pro účely poměrování jsou úrokové swapy pevnou mírou investování odvozenou z kontraktů uzavíraných za proměnlivou úrokovou míru domácích státních dluhopisů.

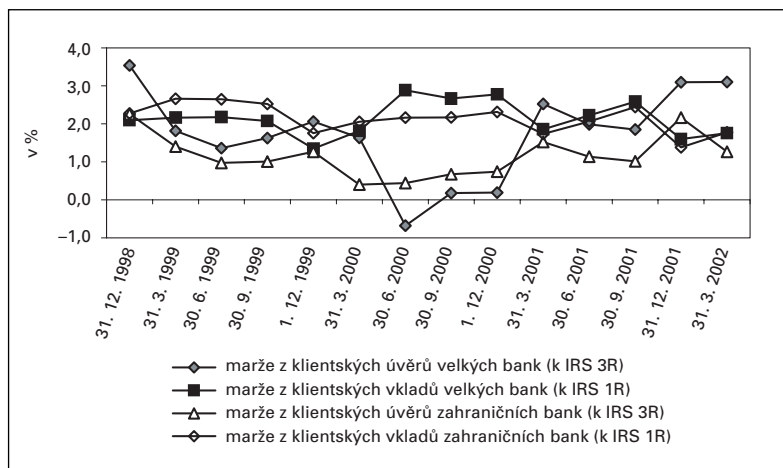
S těmito parametry (s měsíčními průměry IRS pro různou dobu splatnosti)² lze poměřovat úrokové sazby z úvěrů; získaný rozdíl – *marži z úvěrů* v procentním vyjádření – obecně pojmáme za cenu investování, do které banky kalkulují riziko podnikání ve formě rizikové přírážky a zisk k částečnému pokrytí nutných nákladů na provoz, na tvorbu rezerv a opravných položek k úvěrům i na pokrytí výnosu kapitálu. Rozdíl – *marži z depozit* v procentním vyjádření – chápeme jako cenu za zprostředkování alokace zdrojů se zakalkulováním výnosu věřitelských peněz (úrokové sazby z vkladů) a nutného zisku pro fungování a rozvoj banky. *Úrokové rozpětí* vyjadřuje výsledný efekt z rozdílu úrokových sazeb z úvěrů a vkladů. Výnosy z poplatků a provizí by měly primárně sloužit k nezbytnému krytí nákladů na obsluhu klienta.

Z *grafu 1* jsou zřejmé rozdíly v docilovaných maržích velkých bank a bank pod dlouhodobou kontrolou zahraničních vlastníků. V období klesajících úrokových sazeb na mezibankovním trhu (1998–2001) velké banky realizovaly méně vyváženou úrokovou politiku charakterizovanou zpravidla vyššími maržemi z klientských vkladů a zpravidla i vyššími maržemi z klientských úvěrů, než tomu bylo u konkurujících bank zahraničních. To znamená, že na stejnorodém trhu velké banky zpravidla za vklady platily úroky nižší a naopak úvěry poskytovaly za úrokovou sazbu vyšší.³ Valná část klientely velkých bank tuto úrokovou politiku akceptovala, ne však úplně, část migrovala z jedné velké banky do druhé. Část klientely vyhledávala cesty k levnějším zdrojům a k vyššímu zhodnocení úspor na jiných seg-

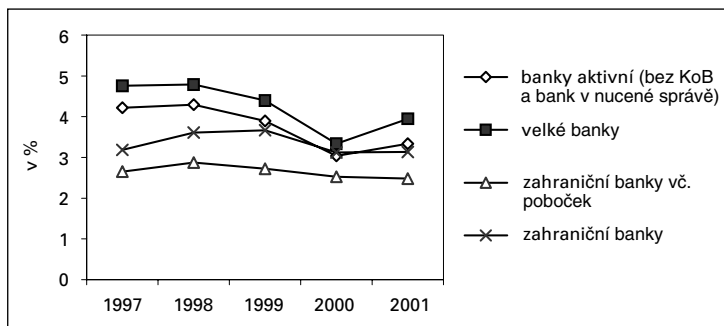
² Volba referenční báze sazeb IRS na jeden rok pro vklady a tříletých IRS pro úvěry je shodná s metodikou ECB a odvíjí se od časové struktury vkladů a úvěrů. Pro ČR ve sledovaném období cca 40 % úvěrů poskytnutých klientům mělo splatnost tři a více let a přibližně 70 % termínovaných vkladů byly vklady do jednoho roku.

³ Zřetelný propad marží z klientských úvěrů velkých bank v polovině roku 2000 byl způsoben poklesem úrokových výnosů souvisejícím s převzetím IPB; situace se konsolidovala až na přelomu let 2000 a 2001. Tato situace nebyla důsledkem použitých měnověpolitických nástrojů centrální banky.

GRAF 1 Rozdíly v maržích velkých a zahraničních bank

GRAF 2 Zisk z finanční činnosti / Aktiva celkem

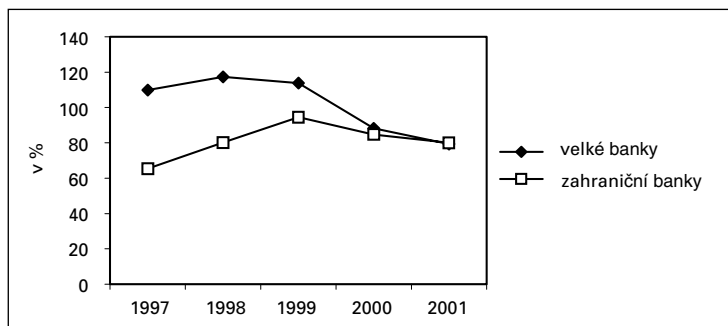

mentech finančního trhu. Absorpční a konkurenční možnosti zahraničních bank byly omezeny kapacitou i kritérii efektivnosti a obezřetnějšího podnikání.

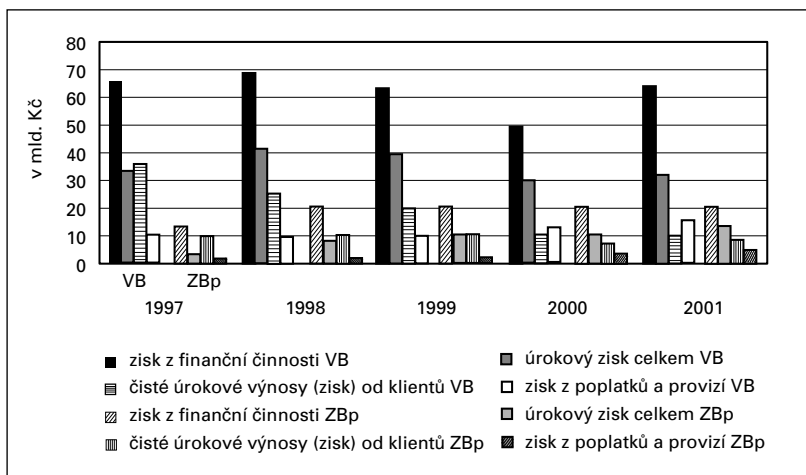
V zisku z finanční činnosti bank se syntetizuje čistý výnos z nákladových a výnosových, úrokových a neúrokových položek (složek zisku), který by měl být v zásadě vyšší než součet *nákladů provozních* (včetně mzdových, na odpisy majetku) a *nákladů na rizika podnikání* bank. Zisk z finanční činnosti v poměru k aktivům je mírou rozdílné rentability bankovního podnikání, ve které banky přiznávají podstupované riziko a trh pak ochotu uznat tuto rentabilitu v ceně poskytovaných bankovních služeb a produktů.

Z poměru zisku k celkovým aktivům vyplývá, že (zprivatizované) velké banky patřily a patří v bankovním sektoru k „tahounům výnosovosti“. Zahraniční banky a pobočky byly méně výnosové (graf 2). Doplníme-li však porovnání poměrem potřebného zisku na pokrytí veškerých nákladů na

GRAF 3 Všeobecné a provozní náklady a čistá tvorba rezerv a opravných položek / Zisk z finanční činnosti

GRAF 4 Vývoj zisku z finanční činnosti a jeho vybraných složek ve velkých bankách (VB) a v zahraničních bankách a pobočkách (ZBp)

provoz a na veškerá rizika podnikání, je patrné, kam trhem akceptované výnosy a náklady směřovaly – ve velkých bankách po několik let do ztráty, v bankách dlouhodobě ovládaných zahraničním vlastníkem k prosperitě. Je nutné poznamenat, že převážně velké banky nesly náklad transformující se ekonomiky a zásluhu na zlepšení mělo zejména očistění úvěrových portfolií ze strany státu před následnou privatizací velkých bank a po převzetí IPB (graf 3).

Z grafu 4, vyjádřeného v absolutních číslech, jsou zřejmé základní vývojové linie a poměry ve skupině velkých bank a skupině zahraničních bank a poboček. Z finanční poměrové analýzy, zejména z poměrů vztahovaných k celkovým aktivům, lze rozdíly ve skupinách bank lépe porovnat, zvláště když zisk z bankovní činnosti zahraničních bank v období 1997–2001 stále

rosl, zatímco ve velkých bankách v letech 1998–2000 klesal. Přitom všechny banky byly stejně vystaveny vlivu klesajících úrokových sazeb na mezibankovním trhu. Rok 2001 byl pro velké banky návratem k růstu zisků.

S dokončením privatizace a s očistěním portfolií velkých bank by se mohlo zdát, že nyní, pod zahraniční kontrolou, jsou formálně vytvořeny podmínky, které by mohly vést k nastartování růstu a obdobného chování jak velkých bank, tak bank dlouhodobě vlastněných zahraničním subjektem. Projevují se tyto změny i ve struktuře zisku obou uvedených skupin bank?

2.2 Základní změny ve struktuře úrokového a neúrokového zisku

V období 1998–2001 se ve vývoji úrokového a neúrokového zisku v poměru k zisku z finanční činnosti prosazovala zřetelná linie: neúrokový zisk v bankovním sektoru se zvýšil o 10 procentních bodů na 41,8 %. Podstatnou měrou se o tento trend postaraly velké banky, a to změnou poplatkové politiky ve dvou krocích: v průběhu roku 1999 a v roce 2001, v němž vykázaly výše zmíněný poměr ve výši 44,5 %. Zahraniční banky dosáhly zenitu v roce 1999 poměrem 50,2 % neúrokového zisku na zisku z finanční činnosti. V dalších dvou letech rozvojem repo operací s centrální bankou a expanzí na úvěrovém trhu tento poměr snížily o cca 10 procentních bodů na 40,7 %.

Banky všeobecně zvyšovaly poplatky a provize v absolutním vyjádření. Velké banky v porovnání s jinými bankami více zatěžovaly a zatěžují klienta zpoplatněním služeb (24,5 % zisku z finanční činnosti v roce 2001). Zvláště zřetelný je trend zvyšování váhy poplatků v porovnání s vybranými zahraničními bankami; ty, pokud jde o tempo i váhu zpoplatnění v zisku z finanční činnosti, postupují dlouhodobě pomaleji (16 % na konci roku 2001). V rostoucí váze poplatků velkých bank se projevil vliv většího objemu zpoplatněných transakcí i vliv poklesu zisku z finanční činnosti v důsledku poklesu úrokových výnosů v letech 1998–2000. Velké banky v roce 2001 realizovaly zisk z poplatků a provizí v poměru k zisku z finanční činnosti pod průměrem eurozóny a zemí EU, na jednotku aktiv však zpoplatnily služby ve výši nad průměrem těchto zemí. Bližší údaje podává *tabulka 1* (viz ss. 326–7).

V dalším textu si více povšimneme vybraných velkých bank (peerVB) a jejich porovnání s vybranými zahraničními bankami dlouhodobě ovládanými zahraničním vlastníkem (peerZB). V těchto reprezentativních skupinách bank jsou trendy zřetelnější a pro analýzu významově důležité.⁴

⁴PeerVB zahrnuje tři velké zprivatizované banky (ČS, ČSOB, KB), které se v roce 2001 podílely na trhu klientských úvěrů 56,2 %, na trhu klientských vkladů 70,4 %, na aktivech sektoru 58,7 %; peerZB zahrnuje čtyři vybrané univerzální banky pod zahraniční kontrolou (HVB Bank, Citibank, Raiffeisenbank, Živnostenská banka) s podíly: na trhu klientských úvěrů 17,1 %, klientských vkladů 10 % a na aktivech sektoru 12,5 %.

2.2.1 Složky úrokového zisku (vyjádřené procentním podílem na úrokovém zisku)

Relativní váha čistých úrokových výnosů z klientských operací v l. 1994 až 2001 klesá obecně s poklesem hladiny úrokových sazeb a je nižší ve skupině peerVB (28% podíl na úrokovém zisku v roce 2001) oproti peerZB (62% podíl). Velké banky trend poklesu významně podpořily, když ve sledovaném období snižovaly přítomnost na klientském úvěrovém trhu, zatímco vybrané zahraniční banky svoji přítomnost zvyšovaly v segmentu bonitních klientů a udržovaly relativně vysokou váhu čistých úrokových výnosů.

Velké banky na sekundárním trhu vkladů umístily přebytky likvidity a inkasovaly zisky od ostatních bank. Protože banky peerZB se v letech 2000 a 2001 dostaly do režimu relativní soběstačnosti na domácím primárním trhu, přestaly využívat přerozdělování zdrojů od velkých bank. Prosadily tak strategii levnějších zdrojů, než jaké by jim poskytl mezibankovní trh, a dosáhly další konkurenční výhody, která spočívá ve větším manévrovacím prostoru při rozhodování o ceně nakupovaných (primárních) zdrojů. Vybrané zahraniční banky tedy nejen byly úspěšné na trhu klientských úvěrů, ale aktivní politikou na trhu klientských depozit si i zabezpečily likviditu.

Podle relativní váhy čistých úrokových výnosů, které banky utržily od emisní banky, je zřejmé, že vybrané zahraniční banky „dorovnaly krok“ s velkými bankami a v daném ekonomickém prostředí omezené efektivní poptávky po úvěrech v segmentu bonitních klientů použily likvidní zdroje k ziskům z repo operací.

2.2.2 Složky neúrokového zisku (vyjádřené procentním podílem na neúrokovém zisku)

Ve velkých bankách podstatnou část (55 %) tvořily zisky z poplatků a provizí, zbytek připadl na ostatní složky neúrokového zisku.⁵ Ve skupině peerZB je poměr opačný: zde zisky z poplatků a provizí tvořily v roce 2001 menší poměrnou část (40 %).

V obchodech s deriváty se velké banky dostaly do ziskového pole pouze v roce 2001. Díky tomu ale kompenzovaly v tomto roce horší výsledek z devizových operací. Ve skupině peerZB devizové zisky tvořily stejně významnou složku zisku jako poplatky a provize. Vyšší volatilita složek neúrokového zisku – s výjimkou poplatků a provizí – představuje rizikový faktor ve vývoji hospodářských výsledků bank. V letech 1997–2001 se ztrátám v jednotlivých složkách neúrokového zisku nevyhnuly žádné skupiny bank kromě skupiny peerZB; a i zde byla patrná nižší ziskovost.

2.3 Volatilita a korelace složek úrokového a neúrokového zisku

Volatilita. Měření volatility zisků sděluje, jak se jednotlivé složky odchylují od aritmetického průměru v období let 1997–2001 a zda mohou způsobovat výkyvy zisku z finanční činnosti nebo ho stabilizovat.⁶

Zisk z finanční činnosti a jeho složka úrokový zisk vykazují poměrně nízkou volatilitu, srovnatelnou s průměrem EU. Poněkud více volatilní (v porovnání s průměrem EU) je neúrokový zisk. Nejnižší volatilitu vykázal zisk z poplatků a provizí snížený o provozní náklady. Z toho by bylo možné usuzovat, že banky při náběhu některých provozních nákladů (administrativních a mzdových) kalkulují s vývojem poplatků a provizí, resp. s jejich zvýšením v daném roce.

Pokud jde o volatilitu složek úrokového zisku, pak pro velké banky jsou nejstabilnějším zdrojem příjmů čisté úrokové výnosy od emisní banky a dále úrokové příjmy od jiných bank. Na rozdíl od velkých bank si banky skupiny peerZB zajišťují nižší volatilitu úrokového zisku stabilnějšími klientskými úroky. Větší rozdíly najdeme ve variabilitě složek neúrokového zisku. Nejvíce volatilní je zisk z derivátových operací – podstatně vyšších hodnot dosahuje ve velkých bankách. Ostrovem stability jsou zisky z poplatků a provizí i relativně méně volatilní zisky z devizových operací.

Korelace. V dalším textu se věnujeme poměrům výši zisků vztažených k průměrným bilančním aktivům. Analýza vzájemné závislosti dvou základních proměnných, tj. úrokového zisku a neúrokového zisku, zkoumá vzájemnou substituci těchto složek zisku.⁷ Analýza závislostí jiných složek zisku (čistých úrokových výnosů od klientů a poplatků a provizí) doplňuje pohled na substituční možnosti tvorby zisku.

V bankovním sektoru jako celku se substituce úrokového zisku ziskem neúrokovým zatím neprosadila. Je to dáno tím, že pokles úrokového zisku na jednotku průměrných aktiv byl v pětiletém horizontu provázen poklesem ostatních složek neúrokového zisku a kompenzace rostoucím ziskem z poplatků a provizí dosud v souhrnu na pokles na jednotku aktiv nepostačuje.

Ve skupině peerVB dochází k fázové postupné substituci úrokového zisku ziskem neúrokovým (viz slabá záporná korelace $-0,278$, graf 5). Růst neúrokového zisku byl tažen růstem poplatků a provizí a přispěl v roce 2001 k obnově růstu zisku z finanční činnosti na jednotku aktiv. Poněkud odlišný vývoj poměru úrokového a neúrokového zisku vztaženého k aktivům lze pozorovat v peerZB; zde se v roce 2001 neúrokový zisk i zisk z finanční činnosti snižoval a substituční efekt minulých let se jen částečně rozpouštěl (koeficient korelace: $-0,856$, graf 6).

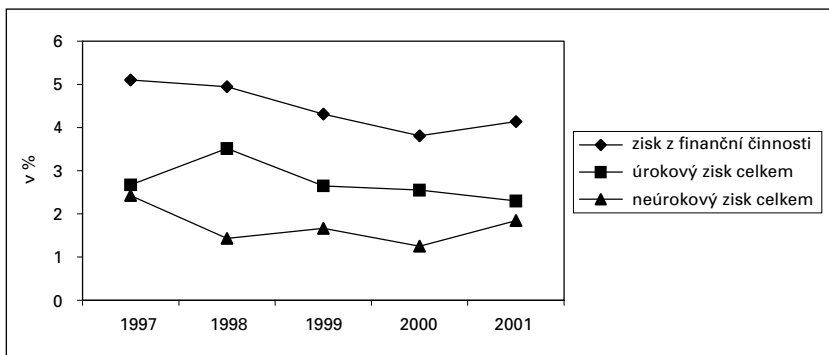
Průkazné prosazení trendů substituce je patrné ve skupině peerVB i peerZB u korelovaných veličin čistého úrokového výnosu klientských ope-

⁵ Situace ve velkých bankách odpovídá průměru zemí eurozóny v letech 1993–1998.

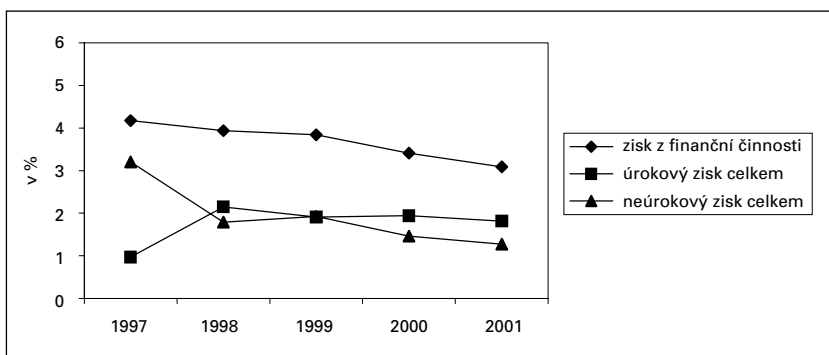
⁶ Variační koeficient = (standardní odchylka / průměr) · 100 = (var x / prům. x) · 100, volatilita měřena variačním koeficientem z procentního podílu na průměrných bilančních aktivech.

⁷ Analýza vychází z poměrů vybraných složek zisku vztažených k průměrným bilančním aktivům za skupiny bank (včetně peerVB a peerZB) v období let 1997–2001. Hodnota korelačního koeficientu -1 podává obraz o nepřímé závislosti, kdy neúrokový zisk plně kompenzuje redukci úrokového zisku. Hodnota nižší než $+1$ vyjadřuje, že nárůst úrokového zisku je doprovázen růstem neúrokového zisku. Korelace obou typů zisku je odvozena ze vztahu: $\sigma^2 = \sigma_1^2 + \sigma_2^2 + 2\sigma_{12} = \sigma_1^2 + \sigma_2^2 + 2\rho_{12}\sigma_1\sigma_2$, kde celkový rozptyl σ^2 je dán rozptylem úrokových zisků σ_1^2 a neúrokových zisků σ_2^2 a korelací mezi jejich změnou, kde σ_{12} je kovariancí zisků 1 a 2 a ρ_{12} prostou jejich korelací. Korelace změn obou typů zisku $2\rho_{12}\sigma_1\sigma_2$ vyjadřuje míru substitučního efektu, pro $\rho_{12} = -1$ jde o plnou substituci. Je-li $\rho_{12} < 1$, může diverzifikace složek zisku být zdrojem minimalizace celkového rozptylu (volatility) zisku.

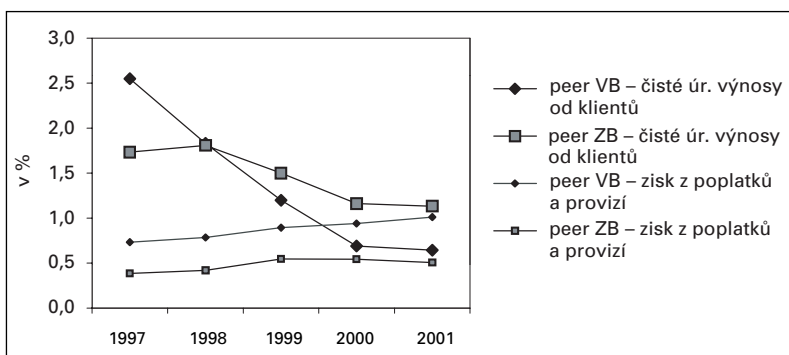
GRAF 5 PeerVB – Podíl na jednotku průměrných aktiv
(koeficient korelace úrokového a neúrokového zisku: $-0,278$)

GRAF 6 PeerZB – Podíl na jednotku průměrných aktiv
(koeficient korelace úrokového a neúrokového zisku: $-0,856$)

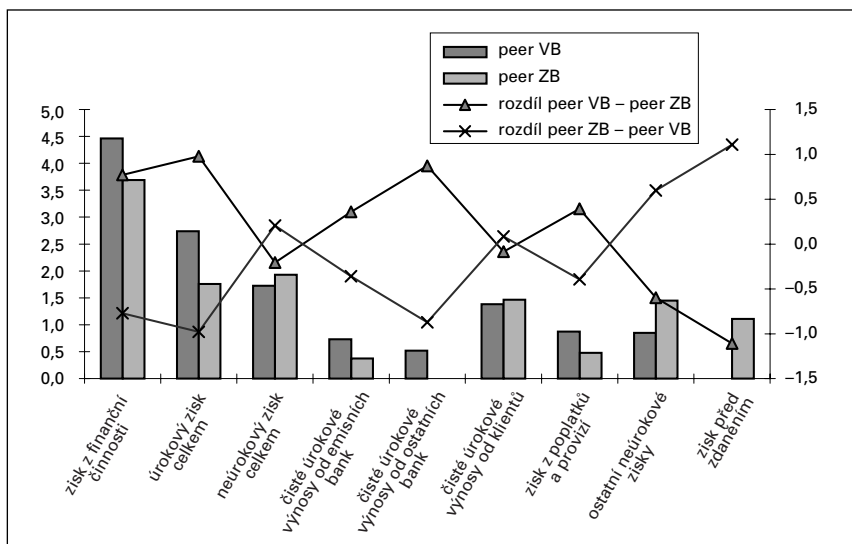

GRAF 7 Podíl na jednotku průměrných aktiv
(koeficient korelace čistých úrokových výnosů a poplatků:
peerVB: $-0,966$; peerZB: $-0,782$)

GRAF 8 Položky zisku na 1 Kč průměrných aktiv (průměr za období 1997–2001) (v % a hal.)

rací ve vztahu k ziskům z poplatků a provizí. Tento trend je zcela prokazatelný ve velkých bankách (koef. korelace: $-0,966$). Poměrně silnou korelaci ($-0,782$), ale volnější tempo v růstu poplatků a provizí k aktivům vykazal výběr zahraničních bank (graf 7).

3. Rentabilita bank

3.1 Skladba zisku a rentabilita bank

Základní komponenty zisku demonstrují rozdílné chování velkých bank peerVB a zahraničních bank peerZB. Pro obě skupiny je společný tah zaměřený na udržení úrokového zisku a kompenzaci poklesu úroků přijatých od klientů. Rozdíly spočívají v nařazování realizace poplatkové politiky ve vztahu k vývoji jiných složek zisku. Zahraniční banky pracovaly v období 1997–2001 v odlišném režimu realizace úvěrové činnosti a poplatkové politiky a prošly cyklem, ve kterém prosperovaly i z realizace obchodní a cenové politiky a podstupovaného podnikatelského rizika konkurenčních velkých bank.

Vysvětlení nalezneme, když dekompozici zisku a vývoj jeho složek interpretujeme z hlediska souhrnných výsledků. Z průměru let 1997–2001 je patrné (graf 8), že velké banky pracovaly s vyšší průměrnou rentabilitou zisku z finanční činnosti (4,46 %) než výběr zahraničních bank (3,69 %). K tomu přispěly úrokové zisky z repo operací, inkaso úroků od jiných bank a zisk z poplatků a provizí. Skupina peerZB byla úspěšnější v neúrokových ziscích především v obchodech s devizami a deriváty. Od roku 1998 lépe zvládla úrokovou politiku vůči klientům a lépe využila příležitosti na trhu – v té době začaly kulminovat problémy velkých bank.

V souhrnných výsledcích velkých bank se v letech 1998 a 1999 objevovala červená čísla; proto v grafu 8 „chybějící“ průměrná rentabilita zisku před zdaněním vyjadřuje nulový výsledek v pětiletém horizontu hospodaření těchto bank. To lze přičíst nákladnému provozu (stabilně 2,5 % na jednotku průměrných aktiv) a nákladné tvorbě rezerv a opravných položek k riziku ztrát z pohledávek. Skupina peerZB však spojila strategii rozvoje na úvěrovém trhu s méně nákladnou obsluhou provozu (stabilně 2 % na jednotku průměrných aktiv) a méně nákladnými riziky podnikání. Výsledkem tohoto úsilí bylo, že po pět let byly tyto banky neustále rentabilní a na 100 korun aktiv těžily 1 Kč zisku před zdaněním, čímž si zvyšovaly stabilitu a reprodukovaly růstový potenciál pro dosažení konkurenčních výhod vůči velkým bankám – které v rentabilitě pokulhávaly.

3.2 Vliv rozsahu a charakteru aktivit bank na vývoj zisku a rentability

Velké banky byly ve své snaze pokrýt (vydělat si na) náklady provozu a náklady tvorby rezerv a opravných položek ke špatným pohledávkám silněji motivovány k ziskům z bankovní činnosti proto, že v minulosti poskytl ve svých aktivech více pohledávek zatížených úvěrovým rizikem než banky zahraniční.

Zisk z finanční činnosti v poměru k bankovním aktivům lze považovat za syntetickou míru podnikání v bankovním odvětví, ve které se agregují výsledky rozsahu a diverzifikace aktivit bank. S univerzalitou velkých bank je spojeno diverzifikované podnikání na různých segmentech finančního trhu. Banky tím vyrovnávaly volatilitu dílčích složek neúrokového zisku a k rostoucím aktivům udržovaly relativně vysoký poměr zisku z finanční činnosti.

K tomu, aby velké banky ze skupiny peerVB při klesajícím podílu na úvěrovém trhu a v prostředí klesajících úrokových sazeb mohly brzdit klesající míru zisku, nahrazovaly úbytky úrokových výnosů růstem poplatků a provizí a využívaly svého silného postavení určováním vyšší úrokové sazby v nabídce úvěrů při paralelním stlačování depozitních sazeb. Tato strategie sice nezabránila poklesu úrokových výnosů v období let 1997–2001, ale vedla k proporcionalnímu snížení úrokových nákladů a k téměř zdvojnásobení objemu zisků z poplatků a provizí. Rentabilita zisku z finanční činnosti⁸ přesto klesla z 4,91 % na 3,95 % také proto, že klesaly čisté výnosy z cenných papírů i z operací s devizami a že v derivátových operacích banky zaznamenaly opakované ztráty.

Zahraněční banky peerZB v letech 1997–2001 postupně zvyšovaly podíl na úvěrovém trhu při nižších úrokových sazbách z úvěrů a vyšších sazbách z depozit, než měla konkurence. Od roku 1998 pracovaly i se snižujícími se neúrokovými zisky. Tato strategie měla opodstatnění v nižších nákladech na krytí úvěrového rizika a především byla motivována získáním vyššího podílu na úvěrovém a depozitním trhu. Přesto růst po-

⁸ Zisk z finanční činnosti / Aktiva celkem

TABULKA 1 Podíl složek zisku na zisku z finanční činnosti a na celkových aktivech

ukazatele (v %)	na zisku z finanční činnosti						na celkových aktivech (ke konci roku)																									
	úrokový zisk			neúrokový zisk			zisk z poplatků a provizi			zisk z finanční činnosti			úrokový zisk			neúrokový zisk			zisk z poplatků a provizi													
	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001	1998	2001										
bankovní sektor ^a velké banky zahraniční banky vč. poboček zahraniční banky pobočky zahraničních bank	68,6	58,2	31,4	41,8	13,6	22,7	4,30	3,34	2,95	1,94	2,95	1,94	1,35	1,39	0,58	0,76	68,6	58,2	31,4	41,8	13,6	22,7	4,30	3,34	2,95	1,94	2,95	1,94	1,35	1,39	0,58	0,76
malé banky ^b stavební spořitelny ostatní specializované banky selektivní přístup ^c	94,3	84,6	5,7	15,4	5,8	18,1	7,61	2,48	7,17	2,10	7,17	2,10	0,44	0,38	0,44	0,45	94,3	84,6	5,7	15,4	5,8	18,1	7,61	2,48	7,17	2,10	7,17	2,10	0,44	0,38	0,44	0,45
vybrané velké banky (peer VB) vybrané zahraniční banky (peer ZB)	54,5	59,3	45,5	40,7	10,7	16,1	3,84	2,97	2,09	1,76	3,33	1,17	1,96	0,88	1,53	0,29	54,5	59,3	45,5	40,7	10,7	16,1	3,84	2,97	2,09	1,76	3,33	1,17	1,96	0,88	1,53	0,29
eurozóna vážený průměr ^d EU vážený průměr ^d	63	46	37	54	23	31	2,49	2,39	1,53	1,43	1,63	1,52	1,09	0,96	n.a.	0,71	63	46	37	54	23	31	2,49	2,39	1,53	1,43	1,63	1,52	1,09	0,96	n.a.	0,71

poznámky: ^a banky aktivní bez konsolidační banky a bank v nucené správě

^b Úrokový zisk pokrývá ztrátu neúrokové složky zisku z finanční činnosti.

^c PeerVB zahrnuje ukatatele tří velkých bank (CSOB, CS, KB), PeerZB zahrnuje ukatatele čtyř bank dlouhodobě kontrolovaných zahraničním vlastníkem (Citibank, Raiffeisenbank, ZB, HVB Bank). Ukazatele banky HVB v letech 1997–2000 kumulované za HypoVereinsbank a Bank Austria Creditanstalt.

^d (ECB, 2001a,b), (ECB, 2002). Na zisku z finanční činnosti údaje (OECD, 2002).

TABULKA 2 Výkonnostní charakteristiky

ukazatele k 31. 12. 2001	rentabilita aktiv (ROAA)	provozní nákladovost aktiv	zhdnocení práce	výkonnost na zaměstnance	rozměr zprostředkování
zisk před zdaněním na průměrných aktivech (v %)	zisk před zdaněním na průměrných aktivech (v %)	všeobecné provozní náklady na průměrných aktivech (v %)	zisk před zdaněním na zaměstnance (ČR tis. Kč, EU tis. USD)	průměrná aktiva na zaměstnance (ČR mil. Kč, EU mil. USD)	počet klientských depozitních účtů (v tis.)
bankovní sektor ^a velké banky bez KoB zahraniční banky vč. poboček zahraniční banky	0,85 0,88 0,87 0,98	2,13 2,40 1,70 2,25	267,0 216,6 545,1 420,3	62,3 49,4 120,8 83,3	21 308 15 940 1 099 1 050

pobočky zahraničních bank	0,70	0,87	1 404,3	379,0	49
malé banky	-0,41	6,24	-46,7	22,8	262
stavební spořitelny	0,71	1,20	310,1	87,0	3 990
ostatní specializované banky	0,96	0,75	713,4	148,6	18
selektivní přístup ^b					
vybrané velké banky (peerVB)	0,88	2,40	216,6	49,4	15 940
vybrané zahraniční banky (peerZB)	1,06	2,00	522,9	97,1	348
eurozóny vážený průměr ^c	n.a.	n.a.	46,8	7,0	n.a.
EU vážený průměr ^c	0,66	1,76	43,0	7,4	n.a.

poznámky: ^a banky aktivní bez Konsolidační banky a bank v nucené správě

^b PeerVB zahrnuje ukazatele tří velkých bank (CSOB, CS, KB), PeerZB zahrnuje ukatatele čtyř bank dlouhodobě kontrolovaných zahraničním vlastníkem (Citibank, Raiffeisenbank, ZB, HVB Bank).

^c (ECB, 2002), (OECD, 2000), (zhodnocení práce v tis. USD, výkonnost v mil. USD na zaměstnance za rok 1999)

TABULKA 3 Test rozdílu poměrových ukazatelů velkých bank od zahraničních bank a poboček na poleitních datech

poleletí	1998		1999		2000		2001	
	1. pol.	2. pol.	1. pol.	2. pol.	1. pol.	2. pol.	1. pol.	2. pol.
zisk z finanční činnosti na jednotku prům. aktiv hodnota pravděpodobnosti	0,017981 0,000	0,020329 0,000	0,003986 0,042	0,011095 0,000	0,000136 0,979	0,004244 0,014	0,014574 0,000	0,014981 0,000
úrokový zisk na jednotku klientských úvěrů (hrubých) hodnota pravděpodobnosti	0,03187 0,000	0,03037 0,000	0,0105 0,000	0,02166 0,000	0,01495 0,000	0,0115 0,000	0,02089 0,000	0,02127 0,000
úrokový zisk z CP na jednotku prům. aktiv bez úvěrů hodnota pravděpodobnosti	-0,00521 0,000	-0,00299 0,001	-0,00143 0,000	-0,00053 0,103	0,00251 0,000	0,00246 0,000	0,00092 0,380	0,00251 0,000
poplatky a provize na jednotku prům. aktiv hodnota pravděpodobnosti	0,00366 0,000	0,00424 0,000	0,0027 0,000	0,00428 0,000	0,00184 0,000	0,00298 0,000	0,00512 0,000	0,0054 0,000
ostatní neúrokový zisk na jednotku prům. aktiv hodnota pravděpodobnosti	-0,00057 0,000	0,00314 0,061	-0,0083 0,006	-0,00466 0,002	-0,0144 0,001	-0,00661 0,001	0,00338 0,202	0,00302 0,000
úrokové výnosy na jednotku prům. aktiv hodnota pravděpodobnosti	0,02659 0,000	0,024488 0,000	0,008051 0,024	0,020598 0,000	0,011667 0,027	-0,0014 0,591	0,00982 0,004	0,012058 0,000
úrokové náklady na jednotku prům. aktiv hodnota pravděpodobnosti	0,02383 0,000	0,02442 0,000	0,01632 0,000	0,01381 0,000	0,00874 0,000	0,00501 0,000	0,00672 0,000	0,00614 0,000

poznámka: Hodnoty v tabulce značí hodnoty rozdílu a pravděpodobnost, že neexistuje statisticky významný rozdíl. Test byl proveden na základě T-testu.

$$T = \frac{\sqrt{n}(\bar{X}_1 - \bar{X}_2)}{\sqrt{\frac{\sum (X_{1i} - \bar{X}_1)^2 + \sum (X_{2j} - \bar{X}_2)^2}{n-1}}} - t_{n-1}$$

Tučně vyznačené hodnoty značí, že rozdíl mezi velkými a zahraničními bankami je statisticky nevýznamný na hladině významnosti 10 %.

platků a provizí v letech 1997–2001 byl v objemu více než dvojnásobný, a tedy i vyšší vzhledem k nízkému základu než ve velkých bankách. Rentabilita zisku z finanční činnosti v pětiletém horizontu klesla z 3,66 % na 2,97 %.

Zahraniční banky jako celek, tak i jejich výběr peerZB, pracovaly ve sledovaném období s rentabilitou zisku z finanční činnosti přibližně kolem 3 %, což je mírně nad průměrem zemí EU (cca 2,7 % v letech 1997–2001). Velké banky – z titulu rozsahu aktiv a podílů na trhu úvěrů a depozit – si úrokovou a poplatkovou politikou zajišťovaly v průměru o 1 procentní bod vyšší rentabilitu zisku z finanční činnosti, aby pokryly svá nekvalitní portfolia tvorbou opravných položek. Ani tato vyšší ziskovost, kterou si velké banky přisvojily díky svému postavení na trhu, jim při daných nákladech provozu nestačila na krytí ztrát z pohledávek, takže po období let 1997–1999 stahovaly bankovní sektor do záporných čísel. Výsledkem špatných rozhodnutí a nižší obezřetnosti k vývoji bonity klientů byl růst nenávratných úvěrů, které bylo nutné vyvést z bilancí bank. Přestože podle teorie konkurence jde obecně o získání většího podílu na stejnorodém trhu, byla konečným důsledkem ztráta pozic na trhu.

Jak je patrné z příkladu některých velkých bank, nemusejí být potenciální konkurenční výhody využity, zejména když selhává řízení rizika podnikání a řízení banky. Kvalita managementu je tedy důležitým faktorem konkurenčního úspěchu; to se projevilo (s opačnou polaritou) ve skupině zahraničních bank peerZB. Ty zvyšovaly svou přítomnost na trhu a byly ziskové.

Teprve s očištěním portfolií nekvalitních úvěrů za asistence a pomoci státu se velké banky dostaly na trajektorii růstu rentability kapitálu a aktiv. Velké banky v rentabilitě aktiv ze zisku před zdaněním (ROAA 0,88 % v roce 2001) však stále zaostávaly za výběrem zahraničních bank peerZB (1,06 %). V poměrně složité situaci se nacházely a nacházejí pobočky zahraničních bank. Ty jsou závislejší na volatilních složkách neúrokového zisku a dosahují nižší rentability aktiv (0,7 %). Složitou situaci procházely a procházejí i specializované stavební spořitelny, pro něž nižší čerpání stavebních úvěrů a vysoká závislost na vkladech klientů, kteří nečerpají úvěr, snižuje rentabilitu (0,71 %), protože neprodukují dostatečný úrokový výnos. Za zmínku stojí změna strategie stavebních spořitelen, pro něž vysoká závislost na zdrojích a nízké úročení úvěrů znamenalo nutnost změny poplatkové politiky a zvýšení podílu těchto neúrokových příjmů na zisku z finanční činnosti. Nízkou, resp. zápornou rentabilitu vykazovala i skupina malých bank (*tabulka 2* – viz ss. 326–7).

Z porovnání poměru zisku z finanční činnosti k aktivům vyplývá, že velké banky (a skupina malých bank) měly v roce 2001 vyšší úrokové sazby z úvěrů a vyšší náklady na krytí případných ztrát, než tomu bylo u jiných skupin bank. V porovnání s jinými skupinami bank i s evropským průměrem zemí EU si domácí velké banky prostřednictvím úrokových sazeb zakalkulovaly co do poměru zisku z finanční činnosti k aktivům nejvíce. To jim umožnilo držet provozní náklady ve vztahu k aktivům na nadprůměrné úrovni. Z hlediska srovnání rentability aktiv ze zisku před zdaněním s evropským váženým průměrem (ROAA 0,66 % za země EU v roce 2001) vyplývá, že domácí velké banky mimořádně získaly i z vyššího rozpouštění

opravných položek při očištění portfolií a převodu pohledávek na Českou konsolidační agenturu.

Jak je patrné z tabulky 2, celkové charakteristiky efektivnosti a výkonnosti ukazují na rozdíly mezi bankami, které vyplývají z rozsahu činnosti i podstupovaných rizik. Velké banky založené na národohospodářsky prospěšné funkci finančního zprostředkování, tj. na plošném sběru primárních vkladů a hromadném zajištění platebního styku, disponují větším manévrovacím prostorem v depozitních úrokových sazbách, v segmentaci a diverzifikaci obchodů, v úrokových maržích, v poplatcích i v rentabilitě aktiv. Určitou nevýhodou jsou však vyšší objemy transakčních nákladů, nákladů na krytí rizika i nákladů na provoz. Cestou k snižování nákladů na jednotku aktiv, k zvýšení produktivity a k posílení dosud nízkého výkonu velkých bank na jednoho zaměstnance je aktivní úvěrová politika v segmentu bonitních klientů a celková efektivní obsluha rozsahu výdělečných aktiv s využitím elektronického bankovníctví.

4. Testování konvergence

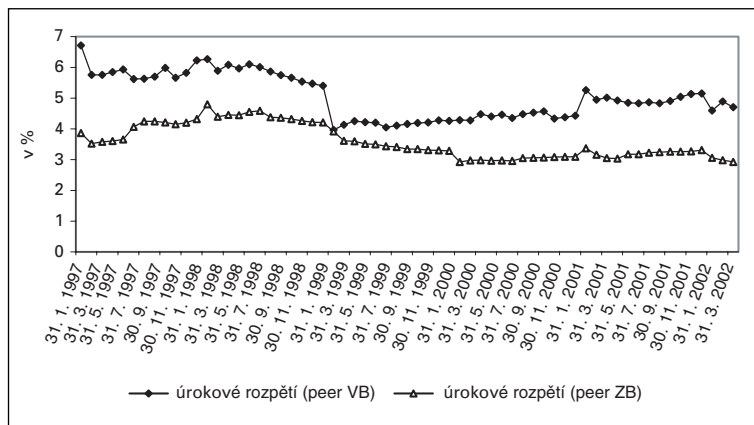
Testování hypotézy konvergence v základních ziskových a nákladových ukazatelích mezi velkými bankami a zahraničními bankami a pobočkami spočívá v statistickém testování rozdílu („gapu“) mezi vybranými veličinami obou skupin bank v pololetní frekvenci. *Tabulka 3* (viz ss. 326–7) shrnuje výsledky T -testů, které jsou zkonstruovány na základě informace o variabilitě a průměru v obou skupinách bank za dané pololetí.

Zvolená metoda podává důkaz o odlišném chování srovnávaných skupin bank. Konvergence mezi velkými a zahraničními bankami se potvrzuje pouze u některých ukazatelů v období od 1. pololetí 2000 do konce 1. pololetí 2001. Poté dochází k rozdílnému vývoji ziskovosti obou skupin bank, tak jako tomu bylo v roce 1998.

Zisk z finanční činnosti na jednotku průměrných aktiv je prokazatelně vyšší u velkých bank po celou sledovanou dobu s výjimkou první poloviny roku 2000, kdy je totožný se ziskem zahraničních bank a poboček. Velké banky po celé sledované období statisticky významně vykazovaly vyšší úrokový zisk na hrubé úvěry než zahraniční banky a pobočky. Vykazovaly také vyšší poplatky a provize na jednotku průměrných aktiv. Opačně tomu bylo u ukazatele úrokového zisku z CP i u ostatních neúrokových zisků. V roce 2000 se úrokové výnosy na jednotku průměrných aktiv velkých bank přechodně přiblížily výnosovosti zahraničních bank a poboček, ale další vývoj potvrdil návrat velkých bank k rozdílným cenovým praktikám. Na provedených testech je nejzajímavější poslední tendence vývoje v druhé polovině roku 2001, kdy s dokončením privatizace velkých bank dochází k prohlubování rozdílného vývoje v ziskovosti obou skupin bank. Situace velkých bank daná rozdíly ukazatelů by se mohla změnit skokem, kvalitativní změnou obchodní politiky a tvorby cen; proto není snadné vyvodit jasné závěry o budoucím vývoji.

Protože testování vývoje je založeno na časových řadách do konce roku 2001, lze předpokládat, že po očištění úvěrových portfolií velkých bank by mohla zesílit cenová konkurence a výkon velkých bank by mohl nastoupit

GRAF 9 Úrokové rozpětí velkých bank peerVB a výběru zahraničních bank peerZB (aritmetický průměr)

trend vývoje zahraničních bank. Otázkou je, zda se rozevírají, nebo naopak uzavírají cenové nůžky prezentované úrokovým rozpětím a zda jsou (nové) korunové úvěry rezidentům jako zdroj úrokových zisků v obou skupinách bank na růstové trajektorii.

Pokud jde o úrokové rozpětí (rozdíl úrokových výnosů na jednotku klientských úvěrů a úrokových nákladů na jednotku klientských vkladů), velké banky se v minulosti chovaly obdobně a úročily v porovnání se zahraničními bankami peerZB odlišně.⁹ Celkově se nůžky úrokového rozpětí mezi vybranými skupinami bank rozšířily na 1,8 procentního bodu, protože velké banky mají hladinu úrokové výnosovosti o cca 1,5 procentního bodu výše a s úročením vkladů jsou níže než banky peerZB. Zahraniční banky jsou pro klienta cenově přijatelnější (graf 9).

Tato politika rozevřených cenových nůžek předznamenává, že velké banky nebo některé velké banky:

- stále ještě řeší restrukturalizaci svých portfolií, tzn. cenu úvěrů a vkladů přizpůsobují poměrům svého hospodaření,
- zhodnocují vložený kapitál a investují do (nákladných) systémů řízení rizik a plynulé obsluhy klientů,
- nastoupily vstřícnou politiku a uspokojují obyvatelstvo (krátkodobým) spotřebitelským úvěrem ve větším rozsahu,
- cenou úvěru a poplatky řeší výběr klientely, jsou schopny na základě minulých zkušeností změnit svou cenovou politiku skokem a přizpůsobit ji poměrům trhu (snížit úrokové sazby z úvěrů a zpoplatnit nebo zvýšit ceny služeb),

⁹ Ke zlomu ve výši úrokových sazeb velkých bank o 2,4 procentního bodu na přelomu let 1998 a 1999 došlo v souvislosti s výraznou změnou základních nástrojů ČNB (pokles 2týdenní repo sazby o 1,5 procentního bodu, diskontní sazby o 1,5 p.b., lombardní sazby o 2,5 p.b. a PMR o 2,5 p.b.). Citlivost velkých bank na tyto změny byla vyšší než u zahraničních bank a znamenala okamžité narovnání poměrů. Velké banky však záhy přehodnotily své potřeby krytí úvěrového rizika a nastoupily trajektorii vyšších marží z úvěrů i z vkladů.

- mohou však v důsledku uvedeného chování tratit na celkovém podílu na trhu úvěrů i primárních depozit.

5. Závěry

Z hlediska minulého vývoje procházel bankovní sektor restrukturalizací, od které se očekávalo, že povede k prohloubení standardních postupů podnikání a hospodaření privatizovaných bank. S privatizací velkých bank však v porovnání s bankami dlouhodobě ovládanými zahraničním vlastníkem docházelo i v roce 2001 k rozdílnému vývoji v úročení a poměrových ukazatelích.

Velké zprivatizované banky na základě svého postavení na klientském úvěrovém a depozitním trhu dosahovaly vyšších marží a úrokového rozpětí, než je obvyklé u ostatních univerzálních bank, přesto zaostávaly v produktivitě a výkonu na jednoho zaměstnance. Očekávaný růst úrokových zisků v horizontu dvou tří let je v záměrech velkých bank spojován s oživením a růstem klientských úvěrů obyvatelstvu a drobným a středním podnikatelům (tento záměr však nemusí být naplněn). Růst neúrokových zisků je spojován se zvyšováním poplatků a provizí. Prosadit tyto záměry bude obtížné, protože shodnou cestu růstu složek zisku zakotvily do svých záměrů téměř všechny obchodní banky.

Velké banky mohou v blízké budoucnosti přizpůsobit ceny skokem nebo jejich zrychleným snižováním. Jít však s cenami proti proudu vývoje v jiných bankách bude stále obtížnější a vzhledem k úspěšnému efektivnímu vývoji konkurenčních bank by neměl cenový diktát velkých bank být tak intenzivní. Nebude mít již ani věcné opodstatnění ve zvýšené tvorbě rezerv a opravných položek. Pravděpodobně s ukončením etapy restrukturalizace zděděných špatných úvěrů a s vyhodnocením etapy obezřetného výběru klientů dojde v průběhu následujících dvou let ke kvalitativní změně úrokové a poplatkové politiky a ke zrealnění představ o „ataku“ na zvyšování tržních podílů. Budou sníženy úrokové sazby z úvěrů (zvláště obyvatelstvu, selektivně upraveny podnikům se zdůvodněnou rizikovou přírážkou) a přizpůsobeny trhu, na němž neustále roste vliv konkurujících bank a nebankovních subjektů. Avizované navyšování poplatků a provizí velkými bankami bude brát větší zřetel na vývoj úrokové a poplatkové politiky ostatních bank a na jiné příležitosti zhodnocení vkladů. Přesto velké banky s nedořešenou nadprůměrnou nákladovostí provozu a nižší produktivitou budou ve zmíněném horizontu prosazovat růst poplatků a provizí. Prostor pro substituci klesajících úrokových zisků růstem poplatků a provizí však narazí na bariéru nižší klientské poptávky na straně depozit a na vyšší rentabilitu u bankovní konkurence. Cenové rozdíly plynoucí z časové struktury a typu úvěrů a vkladů se budou postupně zmenšovat, protože konkurenční vliv alternativ ke vkladům a úvěrům zesílí.

Tento proces bude znamenat překlopení trendu ve vývoji rozevírajících se nůžek marží a úrokových rozpětí mezi velkými a jinými bankami. Velké banky (nebo některé z nich) budou pod tlakem konkurence nuceny snížit či poměrně rychle snižovat marže a úrokové sazby k úrovni obvyklé na

trhu. Nejspíše po ukončení vnitřních strukturních změn, tj. v roce 2004 a v letech následujících, by se měly cenou i produktivitou přiblížit a přičlenit k vybraným bankám dlouhodobě ovládaným zahraničním vlastníkem, které iniciují trendy cenové politiky a skladby hlavních složek zisku z finanční činnosti (úrokového a neúrokového zisku k celkovým aktivům) blízké evropským poměrům rentability.

LITERATURA

BERGER, J. O. (1980): *Statistical Decision Theory and Bayesian Analysis*. New York, Springer Verlag, Springer Series in Statistics, 1980.

Česká národní banka (2001): *Základní směry vývoje bankovního sektoru*. Praha, ČNB, 2001.

European Central Bank (2000): *EU bank's margins and credit standards*. ECB, December 2000.

European Central Bank (2001a): *EU bank's income structure*. ECB, April 2001.

European Central Bank (2001b): *Report on EU Banking Sector Stability*. ECB, Autumn 2001.

European Central Bank (2002): *Report on EU Banking Sector Stability; Macro-prudential indicators*. ECB, Spring 2002.

MOOD, A. M. – GRAYBILL, F. A. – BOES, D. C. (1974): *Introduction to the Theory of Statistics*. 3rd Ed. McGraw-Hill, New York, 1974.

OECD (2000, 2002): *Bank Profitability*, Financial Statements of Banks. OECD, 2000, 2002.

Zdroj dat:

Informační centrum bankovního dohledu ČNB

Časové řady ARAD statistiky ČNB

SUMMARY

JEL Classification: C12, G21

Keywords: Czech banks – convergence – profitability

Interest and Noninterest Profits and Profitability in the Czech Banking Sector

Jaroslav HEŘMÁNEK – Czech National Bank, Prague (jaroslav.hermanek@cnb.cz)

Jiří PODPIERA – Czech National Bank, Prague and CERGE-EI – a joint work-place of the Charles University Prague and Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague (jiri.podpiera@cnb.cz)

This study explores bank's transformation in the Czech Republic from the point of view of their profit. It considers factors that influenced domestic banks and income structure of peer groups. Under conditions of equal competition, the peer groups showed different characteristics in terms of profitability, pricing policy, yield markup, and profit structure. A comparison of the behavior of major domestic banks with a peer group of foreign-owned banks showed how the large domestic banks reacted to competitive pressures. In particular, the study focused on the volatility and substitution of interest and noninterest profits in the two peer groups. The testing of the convergence in these variables confirms a different pattern of behavior. Speculating about future developments, we believe that the big Czech-owned banks will be forced to bring in line their profit policies similar with those of the foreign-owned banks.